
Politički identitet Europe: O čemu je riječ?

RADULE KNEŽEVIĆ*

Sažetak

Politički identitet tema je koja nema precizan i jedinstven identitet. Stoga naša rasprava započinje uvidima u recentne diskusije o identitetu i identitetskim strategijama. Nastavlja se nastojanjima da se defini- ra i razvije koncept političkog identiteta i njegovo razlikovanje u odno- su na socijalni i kulturno-povijesni identitet. Slijedi, središnji problem, određenje i dimenzije političkog identiteta Europe, odnosno njezinog političkog tijela Europske Unije kao metanacionalnog identiteta. I na kraju, propituje se anatomija političkog identiteta Europe: legitimacij- ska funkcija, mogućnosti, struktura, normativni sadržaj političkog identiteta itd.

Ključne riječi: identitet, identitetske strategije, politički identitet, soci- jalni i kulturno-povijesni identitet, nacionalni identitet, metanacional- ni identitet, Europska Unija

Pitanje identiteta jedno je od ključnih pitanja suvremenog svijeta. To je, međutim, staro kako zdravorazumsko tako i filozofsko, kulturološko i teorij- sko-političko pitanje.¹ Ono je danas s obzirom na odlučujuće mjesto nove –

*

Dr. sc. Radule Knežević, direktor i glavni urednik Nakladno-istraživačkog zavoda *Politička kultura* u Zagrebu.

1

Pitanje političkog identiteta ne može zanemariti etimologiju pojma identitet jer je ona često oslonac pre- cizne upotrebe izraza. Nije previše unijeti malo svjetla u povijest pojma jer time spoznajemo kako je došlo do kristalizacije njegova značenja. Antropolog S. Južnić u svojoj knjizi *Identiteta* pokazuje da je pojam identitet nastao u terminologiji srednjovjekovnog latinskog u kojemu je trebalo razviti mogućnosti u značenju zamjenice (na latinskom *pronomem*) *idem*, što znači "isti". Razvoj značenja kretao se u smjeru "isti", koji se po osobinama, tj. značajkama slaže, a ne razlikuje. Tako je nastala nova zamjenica koja glasi *identicus*, što bi preveli kao "istovjetan" u smislu *jedan te isti*. Takav pojam nastao je u određenom kon- trastu s pojmom sličan (lat. *simul*), odnosno u potpunoj suprotnosti s pojmom različit. Time je bio otvo- ren put k oblikovanju novih riječi, k pojmovnom raščlanjivanju. Jedna između takvih riječi je i identitet.

kulturne paradigme (Touraine, 2005, 9) i analizu kulture i politike i drugih sfera u doba globalizacije i postmoderne postalo ključno pitanje i predmet rasprave. Pitanje identiteta posebno se aktualizira u turbulentnim i/ili prijelomnim vremenima. Vrijeme koje mi danas živimo dvojako je prijelomno: u njegovoj biti nastaje umreženo društvo; u njegovom političkom obzorju rađa se metanacionalna politička kultura i identitet.

Politički identitet tema je koja nema precizan i jedinstven identitet. Otu- da potreba da se definira i razvije značenje i/ili različita značenja koje identitet ima u političkoj teoriji. Jer bez objašnjenja koliko i kako i na koji način identitet ima veze s politikom, odnosno s vlašću, institucijama, borbom za korištenje resursa itd., ne samo da nećemo dobro razumjeti suvremenu politiku nego zbog njezinog nedovoljnog razumijevanja postoji opasnost da se ne shvati koliko ta politika utječe na društveni, politički, moralni itd. identitet pojedinca.

Europski identitet, kao politički identitet o kojem raspravljamo razumijemo kao identitet političkog tijela zvanog Europska Unija. Pri tome se nameću dva pitanja: prvo, je li moguće da se on učvrsti i da postane politički determiniran ili drugačije da li će i dalje odlučujući biti onaj nacionalni identitet, a Europa će ostati kao "kompenzacijska komora" između nacionalnih identiteta koji se odnose na zajednička pitanja. I dalje, hoće li europski kontinentalni identitet biti otvoren svijetu ili će to biti onaj "utvrde Europe". (Cerutti, 1996, 53). Tragajući za tim odgovorima mi ćemo pokušati odrediti kategorijalni aparat i analizirati političke procese kako bi što cjelovitije izložili uvide i argumentaciju o oblikovanju i/ili konstrukciji europskog političkog identiteta kao "otvorenog projekta" (Meyer, 2004, 227).

I.

1. U suvremenim analizama političke sfere, političkih procesa i političkog razvoja identitet se razmatra u svjetlu kritičke dekonstrukcije interesne racionalnosti.

Ta interesna racionalnost je onaj tip racionalnosti koji je K. Polanyi nazvao velikom preobrazbom misleći pri tom na uspostavu ekonomskog kao autonomne samoregulirajuće sfere koja se izgobljuje iz kompleksnog društvenog polja, ali bitno uvjetuje njegovu hijerarhiju i logiku društvenog djelovanja aktera. Drugim riječima, ekonomska interesna racionalnost oblikovala se

U novolatinskoj verziji to bi bio *identititas*, *identitatis f.*, što je preneseno u romanske jezike kao: u francuskom identitété, na španjolskom kao identidad, na talijanskom identitetà. Hrvatska riječ bi možda bila istovjetnost. Pojam identitet možemo promatrati u dva značenjska sklopa. Kao apsolutni (potpuni) identitet što znači potpuno nedvosmislena jednakost ili istovjetnost (istost) što bi mogli prikazati jednadžbom $a = a$ ili $x = x$ i relativni (uvjetni) identitet, što je istovjetnost u ne toliko oštroj i preciznoj smislu. Naglašena je samo velika blizina jednakosti. Treba imati u vidu i druga raščlanjivanja pojma identičan. Otud nastaju izrazi identičnost što bi trebala biti osobina ili značajka identičnog. Preuzeli smo i sastavili pojam identificirati, identifikacija, identificiranje pa čak i identifikator. To su kombinacije osnovnog pojma s glagolom *facio* 3, *feci*, *factum* u značenju napraviti, učiniti (Južnić, 1993, 9-11).

kao izvorište i kriterij političkog djelovanja u modernom društvu. U doba postmoderne ili kasne modernosti politika interesa zamijenjena je politikom identiteta, iz čega proizlazi zaključak da je u fazi kasne ili zrele modernosti završeno s političkim idejama i projektima baštinjenim od Prosvjetiteljstva i Francuske revolucije, tj. s projektima emancipacije, jednakosti, participacije, nacije, države itd. (Kalanj, 2004). Te su velike priče izgubile svoju identifikacijsku snagu i prepustile mjesto čvršćim, izvornijim, sigurnijim, nadsocijalnim ili metadržavnim identitetima (etničnost, nacija, jezik, religijska pripadnost ili metanacionalni identitet itd.).

Legitimnost političkih formula ili političkih zajednica stoga sve više pokazuju empirijski uvidi u *politiku života* (Giddens). Ona se ne može više tražiti samo u čistim interesno-racionalnim zahtjevima društvenih aktera nego i u njihovim identitetskim pripadnostima i zahtjevima koji ulaze u vidokrug stvarnog političkog procesa. Zbog te preinake ili pomaka u shvaćanju legitimnosti U. Beck je zaokupljen pronalaženjem političkoga u doba druge modernosti, odnosno mišljenjem političkoga pod pretpostavkom identitetske strategije razumijevanja političkog. M. Castells pak pokazuje da tematiziranje modernog stanja na prijelazu u 21. stoljeće bitno vodi na analizu konflikta između globalizacije (mreže) i identiteta (sebstva) kao temeljne napetosti koja presudno oblikuje naš svijet i naše živote. Najvažnije pitanje ovoga doba Castells prepoznaje u konstituiranju društvenoga djelovanja i politike oko primarnih identiteta. Zbog toga se čini da stvaranje informacijskog društva od samih početaka, karakterizira primat identiteta kao njihova organizacijskog načela (Castells, 2002, 22).

Pri tome mi polazimo od općeg određenja identiteta Richarda Jenkinsa koje se često citira da je "identitet naše razumijevanje onoga tko smo i tko su drugi ljudi recipročno, razumijevanje drugih ljudi tko su oni i drugi" (Jenkins, 1996, 5). Glavne teorijske struje koje istražuju poimanje identiteta mogli bismo podijeliti u esencijalističke (čisto objektivne) i antiesencijalističke (čisto subjektivne). Kritizirajući njihove jednostranosti moderni autori se sve više priklanjaju tzv. relacionističkim poimanjima identiteta, koja ne polaze od tzv. bitnih, bilo biografskih bilo kulturno-povijesnih fiksnih određenja, nego inzistiraju na društvenokulturnim i političkim situacijama, okolnostima i instrumentima koji utječu na ovu ili onu vrstu identifikacije. Zato identitet ne shvaćamo kao apstraktnu ili metafizičku bit već ga vidimo kao proizvod društvene i političke konstrukcije aktera, grupa, institucija. Moderni je identitet dakle društvena konstrukcija, a po svojim karakteristikama on je dinamička i višedimenzionalna kategorija, kome teže određene identitetske strategije djelovanja.

Vođen mišlju o važnosti identitetskih osa koja ne gubi iz vida odnose moći, Castells razlikuje tri oblika izgradnje identiteta, i to legitimacijski identitet, identitet otpora i projektivni identitet. Za nas je napose važan legitimacijski i projektivni identitet. Legitimacijski identitet uvode dominantne društvene institucije da bi proširile ili ponovo zasnovale strukturu dominacije nad društvenim akterima i racionalizirale njegove izvore. Projektivni identitet

konstituiraju društveni akteri koji na temelju materijala koji im je dostupan stvaraju novi identitet koji ne samo da definira njihovo novo mjesto već teži i promjeni društvene i političke strukture (Castells, 2002).

U suvremenim teorijskim raspravama o identitetu sučeljavaju se dvije duhovne orijentacije: liberalizam i komunitarizam (Huntington, 2004, 21 i Kaufmann, 2004, 15). Na metodološkoj razini to je opreka između individualizma i holizma. Ono što liberalizam i komunitarizam izriču u svjetonazorskim i političkim terminima, individualizam i holizam izriču u terminima spoznajnih pristupa, koje suvremena socijalna znanstvena misao definira kao metodološki individualizam i metodološki holizam. Time nastaje svojevrsna podjela na identitetski atomizam i identitetski organicizam. U svim svjetonazorskim i teorijskim verzijama, bile one liberalne, komunitarističke ili komunitarističko-liberalne, identitet se danas razmatra kao problem čiju realnost nitko ne osporava. Pri tome se izriču različiti sudovi o toj realnosti i kako ju je moguće odrediti. Evocira se Weberovo upozorenje da je "identitet sa sociologijskog stanovništva uvijek relativno i kolebljivo stanje stvari." Navodi se i stanovište Lévi-Straussa da je identitet svojevrsno virtualno žarište kojem se nezaobilazno moramo vraćati, ali ono nikada nema realnu egzistenciju.

2. "Neuhvatljivi" pojam identiteta prošao je tridesetogodišnju krizu nepriznavanja. No i danas neki autori preporučuju da ga nastojimo što više izbje-gavati (Sparkes, 1994, 251-252); najugledniji politolozi napisali su mnoge knjige kako bi odredili što je to politički identitet (Mackenzie, 1978); drugi su socijalni teoretičari polagali temelje teorijama identiteta (Kaufmann, 2004). Općenito gledano mogli bismo reći da je identitet čovjekovo navlastito svojstvo. Kako kaže C. Calhoun "ne poznajemo ljude bez imena, jezika ili kulture kod kojih ne postoji neki način razlikovanja između njih i drugih, nas i njih" (Calhoun, 1994, 1). Otuda slijedi zaključak da se identitet odnosi na subjektivnu predodžbu koju imamo o sebi ("tko sam") u odnosu prema drugim, budući je dio razumijevanja onoga tko netko jest ugrađen u analizu onoga tko on nije (Rosamond, 2002, 84). Ili drugačije kazano, identitet je ono po čemu jesmo (H. Lübbe). Iz takvog shvaćanja Rosamond će zaključiti da se politički identitet odnosi na kolektivne subjektivne izraze ili veze pojedinaca s određenim kolektivima ("Ja sam Francuz", ili "Ja sam crnac" ili "Ja sam žena") (Rosamond, 84-85).

Drugi će, pak, autori naglašavati neizvjesno porijeklo pojma političkog identiteta. Ambicija da se teorijski odredi politički identitet oblikovala se u vremenu koje je u ime drugih identiteta što ih je donosilo vrijeme – etnički, rasni, teritorijalni, vjerski – hranilo uvjerenje da je politički identitet "rezidualni fenomen ili prazna ljuska sekundarne važnosti" (Henry, 1996, 180). Odbacujući takve tvrdnje i tragajući za političkim identitetom B. Henry započinje s time da je politički identitet podcjelina identiteta cjeline tj. kolektiva ili grupe. Ako izaberemo kao cjelinu identitet grupe, terminologija je već jedna odluka u prilog individualističke forme konstitucije političkog identiteta, nasuprot onog kolektivnog identiteta koji evocira hipostazu holističkog ti-

pa. Za nju je zato identitet grupe skup *kvalitativnih* elemenata na bazi kojih se komponente jednog agregata definiraju i priznaju kao takve.

Pod političkim identitetom (kvalitativnim) B. Henry razumije: "a) skup odnosa između građana i političkih institucija, kao primjer ponašanja i procedure participacije u glasanju, kanali za formiranje i selekcije mišljenja i preferenci, forme organizacije u strankama ili u grupama pritiska itd.; b) vrijednosti i simboli na kojima se konstruirala kolektivna naracija koju dijeli većina građana (zastave, spomenici, praznici, dijelovi usmene povijesti); c) dvije stvari zajedno. Obje definicije nisu, međutim, kompletne bez refleksivnih procesa kroz koje građani asimiliraju i reelaboriraju institucionalne i simboličke objektivacije. Politički identitet tako kompletiran je podcjelina identiteta grupe." (Henry, 1996, 182).

Filozof politike F. Cerutti pokazuje da je politički identitet skup vrijednosti i načela (koji može, ali ne mora, uključivati obuhvatne poglede na svijet, no u svakom slučaju implicira zajedničko razumijevanje povijesti osobito takove sporne povijesti kakva je europska) čijim posredstvom sebe priznajemo kao *mi*" (Cerutti, 2004, 106.). Drugim riječima, u tome što dijelimo te vrijednosti, načela i interpretacije nalazimo dovoljno smisla i dovoljne razloge da ostanemo skupa, i zajedno oblikujemo budući život političke zajednice. U toj definiciji ključni je pojam *priznavanje*; on ističe refleksivni karakter političkog identiteta kao procesa koji je otvoren za promjene i redefiniciju (što je suprotno monolitu). Osobito u slučaju novih demokratskih političkih zajednica uvijek je kod političkog identiteta riječ o izboru elemenata iz prošlosti te pridavanju tim elementima novog poretka i značenja. To je onaj normativni ili "konstitucionalni" momenat koji je od odlučujućeg značenja u sadašnjem stadiju europskih procesa. Simbolički karakter svakog (pa i političkog identiteta) ne pretpostavlja da se on mora zasnivati na "temeljnem mitu" iako se neki identiteti na njemu zasnivaju, a još se više identiteta među nacionalnim identitetima nekada zasnivalo na tome, i to ne samo izvan europskog kontinenta.

Za razumijevanje koncepta političkog identiteta napose je bitno njegovo istraživanje: prvo, kao aktivnosti koja identificira političko tijelo, drugo, kao identiteta koji je normativno definiran pravilima političke igre, i treće, kao identiteta koji je element legitimnosti.

Politika se, osobito u prijelomnim razdobljima, sastoji ponajprije od definiranja novih grupnih identiteta čime se legitimiraju njezine aspiracije i motivira je na borbu te na kandidiranje za vodeću ulogu novog aktera. Nacionalni identiteti i identitet klase ili sloja definiraju se u tom smislu. Katkad je identitet to više izmišljen što više prevladava motivacijski element, gotovo poput poziva. Tu se možemo sjetiti "poziva podanicima" i poziva da obnovimo svoj identitet crpeći snagu iz onoga što nam je u "naslijeđe ostavio ...". Tome treba dodati da rađanje novih aktera, što bitno određuje politiku, zahtijeva invenciju i retoriku koje ih mogu definirati, dok ne podrazumijeva uvijek, ni još manje nužno, ksenofobičnu žestinu i mitološke motive kako to neki autori zaključuju (Cerutti, 1996).

Ali temeljna točka gdje se iskazuje politički identitet je presijecanje i/ili do-
dirivanje normativnog i društveno-psihološkog identiteta. Jer, politički iden-
titet nije prisutan u sveukupnoj politici u ljudskoj povijesti, nego svuda gdje je
politička zajednica dosegla takav razvojni stupanj da postoji *iurus consensu
et utilitatis communione* kako kaže Ciceronova definicija *res publicae* (Ce-
rutti, 1996).

Zagonetka je moderne politike u pitanju koliko je od toga modernog razvo-
ja moguće postići u okviru pravila, sporazumnih ili objektivnih, unutar kojih
ljudi mogu živjeti u zajednici. Ili drugačije, koja definicija, utvrđivanjem ne-
kih pravila igre zajedničkog identiteta, može najbolje obuhvatiti ili čak unap-
rijediti procese u kojima svatko pokušava ostvariti sebe na najbolji način.
Međutim, usvajanje i uređenje takvih pravila sastavni je dio života jedne poli-
tičke zajednice. "Politički identitet počiva u napetom i nestabilnom odnosu
koji proizlazi između normativnog i društveno-psihološkog identiteta" (Ce-
rutti). Jednom riječju, politički je identitet sinteza ili rezultat normativnog i
društveno-psihološkog identiteta. Stoga je neprimjereno izjednačavati poli-
tički identitet s društveno-psihološkim, kao što se to najčešće čini, ali je isto
tako previše jednostrano poistovjećivati ga s normativnim identitetom gra-
đanina, kako to čine neki autori (npr. Rawls i njegovi sljedbenici).

Identitet političkog tijela sastoji se dakle, ne samo od normativnog aspek-
ta nego se konstituira u svim onim aspektima – normativnim, povijesnim itd.
– našeg suživota u kojima se mi prepoznajemo svaki put kada se prepoznaje-
mo kao pripadnici toga tijela i kada imamo dovoljno razloga da ostanemo u
njemu. To su oni aspekti koji daju smisao zajednici i ponajprije našem ud-
ruživanju u političku zajednicu. Normativna jezgra toga identiteta jest bitna,
ali njega ne bi bilo da se ta jezgra nije smjestila u jednoj općoj perspektivi koju
su oblikovali brojni i različiti faktori.

Kada ovdje govorimo o legitimnosti mi imamo u vidu onaj aspekt koji se is-
kazuje u mogućnosti da se poslužimo izvorom koji bi opravdao moć izvan nje-
zine faktičnosti. Međutim, treba imati u vidu distinkciju između izvora i sup-
stancijalnih uvjeta (ne-materijalnih) legitimnosti. Pod izvorima o kojima ov-
dje govorimo mi razumijemo one koje Max Weber naziva temeljnim: slika ili
krajnja uvjerenja na kojima se temelji vjerovanje u legitimnost jednog poli-
tičkog uređenja. To je kod Webera legalnost uređenja, svetost tradicije i sveta
i herojska izvanrednost jedne osobe u slučaju karizmatičke vlasti. To su izvori
argumentacijskog ili emocionalnog opravdanja pokornosti i njezine motiva-
cije.

Kada govorimo o supstancijalnim uvjetima mislimo na četiri uvjeta koje
jedno uređenje mora zadovoljavati ako želi uspješno zahtijevati svoju legitimi-
nost mobilizirajući procese opravdanja i motive koje će crpiti na jednom ili
iz više izvora. To su hijerarhijskim redom: prvo, politička sigurnost, u Hobbe-
sovom smislu formulacije *the end of obedience is protection*; drugo, blagosta-
nje u odnosu na mogućnosti koje se mogu pripisati proizvodnom sistemu i
pod uvjetom da je raspodijeljeno na način koji nije nepodnošljivo neravnomje-
ran. Dolazi poslije sigurnosti i ne može je zamijeniti; treće, legalnost u smislu

usklađenosti političkog sistema sa zakonima, ili "prirodnim" ili (osobito) pozitivnim, koji se u jednoj civilizaciji osjećaju kao pravedni ili makar takvim da omogućuju civilizaciju i napredak suživota. Četvrti uvjet nije nešto što institucije mogu proizvesti kao političko ili političko-društveno dobro kao prva tri. Riječ je o tome da nijedna institucionalna zajednica ne može pretendirati na legitimnost ako ne može računati na identitet političkog tijela na koji se odnosi (Cerutti, 1996, 20).

3. Politički se identitet razlikuje i od etničkoga i od kulturno-povijesnog identiteta (Meyer, 2004). Bit politike od Aristotela do danas jest da ljude digne iz njihove obiteljske, rodovske pa i kulturno-povijesne posebnosti na razinu specifične političke općenitosti, koja se naravno razlikuje i od novovjekovnog univerzalističkog izjednačavanja svih ljudi kao umnog bića (Rodin, 2004). Razmatrajući europsku ideju građanina Jürgen Gebhard pokazuje kako različite povijesne tradicije čine sadržaj europske političke kulture, te uz sve povijesne transformacije i promjene paradigmi i dalje žive u suvremenom zapadnjačkom političkom životu. Ali time što su stanovnici pojedine države postali ravnopravni politički građani u svojim državama, oni nisu izgubili ni svoj etnički niti obiteljski identitet. Ta ustavno-politička identifikacija nije dirala u kulturno-povijesni identitet čovjeka, na primjer, Talijana, Francuza, Mađara itd. (*Ibid.*).

Neovisno o trendovima razvoja univerzalna ljudska prava ograničena su u demokraciji građanskim zakonskim pravima, dok je suverenitet nepovredive narodne volje ograničen ustavom. Kulturno-povijesne razlike među ljudima proizašle su iz procesa rješavanja životnih problema europskog ljudstva, kako to dokumentira europska povijest od *polisa* do Europske Unije. One se ne mogu ni ideološki ni politički prevladati konstrukcijom nekoga samodovoljnoga svima nadmoćnog etnikuma, npr. europljanina, arijeveca, kršćanina ili nekoga univerzalnog čovjeka kao čovjeka. Povijesno proizvedene razlike među građanima moguće je politički integrirati na tragu permanentnog procesa diferenciranja i preobrazbe ljudskih prava na poseban historijski identitet u politička ili građanska prava, neovisno o tom identitetu. Otuda se Europa pretvara u mnogonacionalnu cjelinu *sui generis* čiji politički identitet ne mogu legitimirati etničke ili kulturno-povijesne već samo političke većine. To znači da europski narodi uče razlikovati svoj kulturno-povijesni od svog političkog identiteta. Svijest o toj razlici preduvjet je moguće demokratske legitimacije Europske Unije. U tom smislu, suverenim postaje europski politički narod a on se razlikuje od kulturno-povijesnih naroda Europe koji tim razlikovanjem nipošto nisu ugroženi. Ugrožene su samo one političke elite koje su se tradicionalno legitimirale voljom većine svoga kulturno-povijesnog konstituiranja naroda. Te elite proizvode danas euroskepticizam jer izjednačuju kulturno-povijesni i politički identitet. Europska Unija traži političku, a ne homogenu kulturno-povijesnu legitimaciju svojih političkih odluka. Ona ne pati od demokratskog, već od kulturno-povijesnog deficita. Jer, njoj ne nedostaje homogeni europski narod u kulturno-povijesnom i etničkom smislu, ali nedostaje politički narod neovisan o kulturno-povijesnom identitetu. Nova

Europa i njezine političke institucije tragaju za političkim većinama i manjinama ne ugrožavajući one tradicionalne i one kulturno-povijesne. Europska se Unija transformira u političku zajednicu. Ona je u potrazi za svojim ustavom koji će čovjeku čuvati kulturno-povijesne i etničke specifičnosti svojih članica, i bit će politički a ne kulturno-povijesno legitimirana. Nova će se Europa ujediniti isključivo politički, ona će kulturno-povijesne identitete koji su dosada legitimirali nacionalne države sačuvati institutom zajamčenih prava na osobni i nacionalni identitet (Hribar, 2004). Jamčeći ta ljudska i kulturno-povijesna prava, ona će moći prerasti u politički subjekt, naravno i dalje *sui generis*. Ustavno-pravna zaštita nacionalnih identiteta omogućit će novu europsku politiku koja će se politički (demokratski) a ne kulturno-povijesno legitimirati. Ako su nacionalne razlike i nacionalni identiteti ustavno zaštićeni, tada nema prepreke za demokratsko zaključivanje o političkim pitanjima Europe.

U tom smislu Europa se nalazi u kritičnoj fazi procesa prelaska od kulturno-povijesne baze demokratskog odlučivanja koja je legitimirala vlast u nacionalnoj državi u političko-demokratsku bazu koja će uz jamstvo ljudskih i kulturno-povijesnih legitimiteta legitimirati političke institucije i politički subjektivitet multikulturalne Europe. Europljani, naravno, nisu Amerikanci. Određeni svojom poviješću, oni Europu nikada neće shvatiti kao *melting pot* već kao instituciju koja im politički jamči njihove kulturno-povijesne identitete i istodobno osigurava mogućnost ravnopravnog političkog odlučivanja o bitnim političkim pitanjima.

Europska demokratski, a ne kulturno-povijesno legitimirana politika, neće osporavati ni kulturni ni interesni identitet svojih članica, ona će odlučivati o onome što je u demokratskoj proceduri, a ne što je *a priori* dobro za svaku naciju, jer samo demokratski legitimirano opće dobro može biti dobro i za sve posebne identitete. Ako se pak pokaže da europski politički oblik demokracije ne može homogenizirati taj heterogeni kulturno-povijesni sadržaj onda, naravno, ni s Europom kao djelatnim političkim subjektom u skorij budućnosti neće biti dobro. Odgovor na to pitanje je težak i neizvjestan. U povijesti imamo dosta primjera koji pokazuju da se etničke i kulturno-povijesne razlike mogu harmonizirati samo politički, a ako to nije moguće tada počinje rat svih protiv svih. To su pogubne posljedice metafizičke zacementiranosti kulturno-povijesnih razlika među narodima.

4. Naglašavanje razlikovanja između kulturno-povijesnog identiteta i političkog identiteta u Europskoj Uniji ima i metodološko-analitičko značenje. Riječ je o tome da se politički identitet kao posebni identitet pokušava izvesti iz različitih tradicija kulturnog i nacionalnog identiteta. Sadašnje stanje izvire iz konteksta u kojem postoji relativno poklapanje između omeđenog teritorija, funkcionalnog djelovanja i svijesti o zajedničkom identitetu (Laffan, 1996). U kontekstu tako pojmljenog nacionalnog identiteta u europskoj povijesti stoje dvije tradicije. S jedne strane francuski model političke nacije, a s druge strane njemački model kulturne nacije. E. Balibar u tome vidi imaginarnu predodžbu simboličkih tipova porijekla političkog identiteta,

jednog koji se poziva na svijest, volju itd. i drugoga koji se poziva na tradiciju i nesvjesnu prirodu u njezinom projiciranju u povijesti. Balibar će iz ove tipologizacije izvući svoju ideju građankosti. Nas ovo razlikovanje interesira iz načelnih razloga. Riječ je o dvije tradicije u shvaćanju političkog identiteta. Kako je to pokazao O. Waeber (1993) na odvajanju i razlikovanju ova dva shvaćanja grade se dva različita oblika političkog identiteta. Prema njemu riječ je o građansko-državnoj naciji u francuskom i organsko-narodnoj naciji u njemačkom primjeru.

U traganju za europskim identitetom prisutan je pokušaj naglašavanja europskog kulturnog identiteta. Tu se u načelu polazi od premisa njemačke paradigme po kojoj politički identitet mora odražavati kulturni identitet. Država bi trebala biti što sukladnija kulturološkoj cjelini. Međutim, svakome je jasno da Europa ne može predstavljati zajednicu npr. istog jezika. Ne samo da ne postoji zajednički jezik već Europi nedostaju i one vrste zajedničkih sjećanja i tradicija koje bi se mogle nositi s nacionalnim. "Ne postoji europski ekvivalent analogan danu Bastille, nema europske ceremonije kojom se odaje počast palima u bitkama, niti postoji zajednički europski hram u slavu kraljeva ili svetaca. Kad je riječ o ritualima i ceremonijama kolektivne identifikacije, u Europi ne postoje ekvivalent nacionalnom ili vjerskom zajedništvu." (Smith, 1992).

Stoga se u potrazi za zajedničkim europskim kulturnim identitetom mora pribjeći drugim elementima kulture. Oni su najčešće usmjereni prema prošlosti u njemačkom modelu nacije i nastoje naglasiti zajedničku baštinu (Morin). Takav pristup dobro ilustrira V. Havel. "Europska Unija utemeljena je na širokoj lepezi vrijednosti čiji korijeni sežu do antičkih vremena i kršćanstva i koji su tijekom 2000 godina evoluirali u ono što danas prepoznajemo kao temelje suvremene demokracije, vladavine prava i građanskog društva. Taj set vrijednosti ima jasne vlastite moralne temelje i očigledne metafizičke korijene, bez obzira na to priznaje li to suvremeni čovjek ili ne" (Havel, 1994).

Najviše što projekt europskog kulturnog identiteta može izvući iz veličanja ovih vrijednosti je upitan ponos na činjenicu da se povijesni korijeni nalaze na europskom kontinentu. Europska se kultura ipak teško može promatrati kao jedinstven korpus. Generalizirajući sudovi o kulturi Europe i njezinoj dugoj tradiciji mogu nas odvesti bilo kuda. Tako, na primjer, Morin (1987) pokazuje da bi se Europa mogla definirati po svojoj samokritičnosti, dok, npr. G. Delanty (1995) argumentira suprotan zaključak. No, Delanty ukazuje na jedan od najozbiljnijih ograničenja u korištenju kulture kao temelja identiteta. Naime, na dihotomiju između sebe i drugih. Koncept *mi* pretpostavlja postojanje njih. A. Smith ukazuje na istu stvar. Identiteti su ustvari često krivotvoreni prikazi nastali kroz puko opiranje drugima, što povijest sukoba zorno pokazuje. Opasnosti su očigledne i jasna su ograničenja kulturnog identiteta iz kojeg bi se crpio snažniji europski politički identitet.

Drugi pristup za razliku od naglašavanja zajedničke kulture, tipičnog za njemačku paradigmu, oslanja se na francusku paradigmu nacije, naglašavajući suverenost naroda kroz pojedinca. U toj se tradiciji suverenost ne doživ-

ljava kao atribut kralja, niti kao da ona dolazi od Boga, već ona dolazi "odozdo". U teoriji je suverenost suvremene demokratske države derogirana iz naroda kao što je izrijekom naznačeno u mnogim demokratskim ustavima. Pri tome je značajno napomenuti kako element suverenosti teoretski zamjenjuje ideju isključive zajednice. Narodna suverenost usko je povezana s deklariranjem jednakosti i prava. Prema tome, kao što naglašava Habermas, "građanska prava jamče slobodu iz razloga što sadrže jezgru sastavljenu od univerzalnih ljudskih prava".

Ideja narodne suverenosti povezana je s prosvjetiteljskom teorijom o društvenom ugovoru. Stoga se suvereni pojedinci ujedinjuju i sporazumno udružuju svoje suverenosti u državni sistem. Razlog za postojanje države je zaštita prava građana i njihove dobrobiti, te zaštita sebe sama kao sistema koji ih pretpostavlja. Ovakva kontrafaktična situacija može biti apstraktna i imaginarna, no pripadnost i lojalnost državi uključuje samo takve imaginarne kvalitete kao razlog benevolentnosti koju pokazuju građani. Iz te tradicije proizlazi da se narodna suverenost izražava kroz nacionalnu državu.

Primjena teorije suverenosti na današnju situaciju daje dosta osnova za promišljanje suvremene Europe. Suverenost se do sada izvršavala u pravilu putem nacionalnih država. Iznimku od ovoga pravila čine male, ali rastuće ovlasti predane Europskom parlamentu. U tom smislu Europski parlament predstavlja izravno izvršavanje suverenosti. Prema tome, nacionalne države putem komisija ili vijeća udružuju nešto što se obično naziva posuđenom suverenosti.

To je blisko Waeverovoj ideji o političkom identitetu na tragu francuskog iskustva. A ideja suverenosti predstavlja ključni koncept u izgradnji ovakvog oblika političkog identiteta, posebice kroz u njemu sadržanoj ideji o kontroli nad vlastitom sudbinom putem kreativnog primata demokratske politike.

Zaključno, pitanje političkog identiteta u europskom kontekstu, promatrano kroz razlikovanje između dviju tradicija političkog identiteta, kako su one izražene u francuskom i njemačkom razumijevanju nacije, vodi nas stanovištu kako francuski model koji naglašava univerzalnu suverenost naroda (ljudi) predstavlja realniji potencijalni temelj na kojemu bi se moglo tražiti načine za jačanje europskog političkog identiteta. No, to bi istodobno tražilo i daljnju demokratizaciju Europske Unije, njezina parlamenta posebice.

II.

Slijedi pitanje što čini anatomiju političkog identiteta Europe odnosno Europske Unije. U traganju za tim pokušat ćemo odgovoriti na četiri pitanja: prvo, čemu politički identitet EU-a, drugo, da li je on moguć, treće, što čini njegovu strukturu i četvrto, što je njegov normativni sadržaj.

1. Temeljna funkcija svakog političkog identiteta jest ona legitimacijska. Zato politički identitet Europske Unije shvaćamo kao nezaobilazan element izgradnje Europe samo ako na nju gledamo kao na istinski politički proces ili

ono što ona danas za sebe tvrdi da jest: politička zajednica *sui generis*. Ili drugačije, ako vjerujemo da će Europa postati razvijena politička zajednica (što ne znači da mora biti država po naliku i strukturi sadašnjih država), onda je pitanje političkog identiteta i on sam bitno pitanje.

Time ne želimo reći da Europa treba postati politički entitet u smislu modernih država, tj. nacija-država. Želimo samo naglasiti uvjetnu vezu: ako europski građani žele imati političku uniju, taj cilj neće ostvariti ako ne razviju i posebni politički identitet mimo političkog identiteta nacionalnih država koje se nalaze u temeljima Europske Unije i koji se i danas kod mnogih autora smatra najvišim oblikom političkog identiteta.

Više je razloga ili motiva za tu tvrdnju. Prvi razlog je strukturne naravi: politički je identitet uvjet legitimnosti, a političke institucije bez legitimnosti gotovo da i ne mogu preživjeti, jer ne mogu računati na privrženost i participaciju građana. Političke su institucije one institucije koje raspravljaju odluke i odlučuju o najznačajnijim i najvišim pitanjima kao što su pitanja rata i mira, ustavna pravila, distributivna pravednost, temeljna ljudska prava itd. U okviru europskog višerazinskog odlučivanja i upravljanja, moć političkog odlučivanja više nije puko međudržavno pitanje koje počiva na legitimnosti nacionalnih vlada. Ona se sve više iz nacionalnih glavnih gradova seli u "Bruxelles", mada dužinu i neodređenost toga procesa moramo shvatiti ozbiljno. Ukratko, ako EU u svom vlastitom svojstvu postane donositelj odluka, ona može tražiti privrženost građana i provoditi svoje ovlasti, samo ako oni imaju osjećaj da im je dovoljno toga zajedničkoga da bi se pridržavali pravila koja su postavile zajedničke institucije. Privrženost i participacija im moraju izgledati smislenima s obzirom na njihovu zajedničku simboličku i normativnu sferu. Kada na ovaj način govorimo o političkoj legitimnosti općenito, mi ne govorimo o demokratskom deficitu i pravnom deficitu u konstituciji Europske Unije već govorimo o legitimnosti kao temeljnom elementu svakog političkog poretka, a ne samo demokratskog. I na kraju, identitet nije tek preduvjet da bismo političke zajednice doživljavali kao legitimne, već je on posljedica institucionalnog života u toj zajednici. Riječ je o tome da tek kada zajedničke vrijednosti i predodžbe nastale u formalnim institucijama počnu utjecati na živote sviju građana, nastaje učinkovit i svima razumljiv način i svijest ljudi o tome da je pripadanje nekoj političkoj zajednici element političke svijesti godinama i generacijama.

Ne zalažući se za građanina Europske Unije kao nositelja demokratskog legitimiteta, jer bi se time povrijedio njegov temeljni građanski status u nacionalnoj državi, faktički se došlo do dualne legitimacijske strukture. Time je omekšan i relativiziran tradicionalni pojam narodne suverenosti. Dualni legitimitet je i institucionalno oblikovan u organizaciji EU-a. Parlament biraju građani Europe a Vijeće EU-a delegacije država-članica. Ta dualna struktura očituje se i u sastavu Europske komisije. S ovim je povezano pitanje demokratskog deficita i pravnog deficita Europske Unije. To pitanje ima dva aspekta. S jedne strane ono je slogan euroskeptika koji se time odupiru stvaranju Europe kao političke zajednice, a s druge strane, taj se demokratski deficit

očituje kao pravni deficit koji potiče na pronalaženje putova daljnjeg konkretiziranja odnosa demokracije i prava u Europskoj Uniji. Europa se oslobađa univerzalizma, prosvjetiteljskog kozmopolitizma itd. na temelju kojeg se već unaprijed zna kada će se i što dogoditi. Ona čuva svoju sposobnost da političkim sredstvima rješava konfliktne situacije koje nastaju sada i ovdje. Time ona izgrađuje svoj novi identitet koji ne potječe ni iz divergentne prošlosti njezinih članica, ni iz njihovih divergentnih predodžbi o budućnosti, nego se izgrađuje u političkoj djelatnosti sadašnjice. Europska Unija kao politička zajednica *sui generis* u tom je smislu utemeljena na paradoksu: ona ne izrasta iz svog poznatog povijesnog identiteta nego u njega urasta permanentno rješavajući konfliktne situacije prirodnog stanja političkim sredstvima. Tom se paradoksalnom političkom projektu može pridonositi samo politički: mitologije, religije, ideologije i metafizike tu bi, kao i do sada, proizvodile samo prirodno stanje na višoj kulturnoj razini. Tekst preambule europskog ustava naglašava da je Unija usmjerena prema izgradnji mirne budućnosti europskih naroda i država. Unija bi u skladu s ustavnom preambulom trebala štiti europske narode od međusobnih građanskih ratova.

Postavlja se pitanje može li Europska Unija biti nešto više od ugovorne zajednice, naime politička zajednica *sui generis*, budući se načelno odustalo od europske supranacionalne države. Na ovo pitanje teoretičari europskog prava nemaju trenutno odgovor. Pa ipak njihove teorije o europskom pravu i europskoj politici kontrafaktički upozoravaju na karakter problema. Riječ je o tome da nakon dugog razdoblja dominacije novovjekovnog prirodnog i pozitivnog prava, europska pravna teorija ponovo otkriva politiku koja nije samo u službi ostvarenja pravnih načela, kako je to smatrao Kant, nego je samosvojni oblik djelovanja. Nakon stoljeća dominacije prava nad politikom teoretičari prava ponovo otkrivaju politiku i to smatramo bitnim pomakom u pravcu cjelovitog razumijevanja europskih integracijskih procesa (Rodin, 2004). Povratak politici najpregnantnije se očituje u stavu da suvremena Europska Unija pati ne samo od demokratskog nego i od pravnog deficita. To je posve konzekventno budući da nema europske nadnacionalne demokracije, nema ni europskog demokratskog legitimiranog nadnacionalnog prava koje bi osiguralo nadnacionalnu stabilnost novog europskog poretka.

2. Dugo je vremena dominiralo mišljenje da je nacionalni identitet najviši oblik političkog identiteta i to zbog njegovih jedinstvenih korijena u prirodi i povijesti. Radovi modernih istraživača (B. Anderson, E. Gellner, E. Hobsbawm idr.), koji su razvili teoriju o "zamišljenom" i "konstruiranom" karakteru nacije počeli su kopniti intelektualnu vjerodostojnost takvoga koncepta.

Bit svih prigovora protiv nadnacionalnog ili metanacionalnog identiteta nalazi se u njegovu razumijevanju i shvaćanju kao i nacionalnog identiteta. To znači jednačenje karaktera i strukture metanacionalnog ili europskog identiteta s nacionalnim identitetom.

Kada je Europska Unija u pitanju, primjereno je koristiti pojam metanacionalnog umjesto uobičajenog nadnacionalnog identiteta jer Europska Unija kao do sada nepoznata mješavina regionalnih, nacionalnih i komunitarnih

institucija, vjerojatno neće razviti puni nadnacionalni karakter klasične npr. federacije i/ili konfederacije, a možda bi se trebala i suzdržavati od toga, budući bi inače odustala od svojih dosad nepoznatih elemenata postmoderne i postetatističke političke zajednice (Cerutti).

Metanacionalni identitet Europske Unije neće poništiti i pokoriti nacionalne identitete na način kako su nacionalni identiteti u svom stvaranju de-subjektivizirali lokalne, regionalne i druge identitete. U kojim dimenzijama će se taj metanacionalni identitet razvijati, to je danas teško reći. Jedna je, na primjer, mogućnost da se on svede na slabljenje nacionalnog identiteta ili druga, da krene u pravcu novoga tribalizma, tj. pribjegavanju zatvorenoj i prkosnoj slici lokalne etničke zajednice ili dalje da Europa krene ka "Europi utvrđi" itd. Ishod nije predodređen nekim objektivnim (kulturnim, ekonomskim itd.) faktorima već će on ovisiti o sposobnosti europskih građana da upravljaju Unijom kao autonomnim i samosvjesnim akterom u svjetskoj kompeticiji i suradnji.

3. Različitost je trajno bogatstvo Europe. Procesi europske integracije su postupni, polagani i dugi. Oni su integracijski procesi identiteta a ne unifikacijski procesi. Model centralizirane moderne države čak i u federalnoj inačici ne bi pripadao duhu Europe. "Da li će to biti Europa bez Europljana" (Touraine, 2005, 61); kakav će biti identitet njezinih građana pitanje je koje ovisi o više faktora. Odlučivanje će svakako ostati na nekoliko razina (lokalna, regionalna, nacionalna i europska) koje neće biti međusobno povezane zapovjednim lancem nego pogađanjem i kompeticijama. To je integracija o kojoj govori Castells u konstituciji modernog umreženog društva.

Ali to nije dovoljno za politički identitet. On može nastati samo u širenju sposobnosti Unije da donosi i proizvodi odluke na nekoliko bitnih područja na kojima su nacionalne države izgubile velik dio svoje osnovne vlasti: kako osigurati mir; gdje i kako upotrijebiti vojnu silu; kako osigurati elementarni stupanj ekonomskog napretka i socijalne stabilnosti; kako osigurati temeljna ljudska prava; kako osigurati ostale europske vrijednosti itd. (Cerutti).

Politički je proces ono što odlučujuće doprinosi konstituiranju europskog identiteta. S tim se ne može usporediti elaboracija o Europi kao "zajednici sudbina" (E. Morin), pa ni najbolji mogući model europskog ustava, čak ni zajednička industrijska ulaganja itd. Politički proces je važniji i od retorike o europskom civilnom društvu koji je danas u ekspanziji.

Međutim, treba imati u vidu da politički identitet, za razliku od socijalnog i kulturnog, ima "koncentriranu strukturu, mora biti identitet i ne može biti skup identiteta" (Cerutti). Riječ je o tome da ako donosimo odluke o važnim pa i vitalnim pitanjima, to ne možemo činiti a da ne mislimo da te odluke ima smisla donositi zajednički i zbog istih razloga ih ostvarivati. Ti razlozi u demokraciji nisu dani unaprijed ili nametnuti, nego prije određeni u jednom dijalogu. To pokazuje da politika jest i pogađanje, ali nije samo pogađanje već je i nešto više kao vid zajedničkoga djelovanja.

Ta općenita teza ima za Europu tri posljedice. Politički je identitet kao jedan od tipova identiteta između kojih pojedinci definiraju i redefiniraju

vlastiti osobni identitet, važno razlikovati od socijalnog i kulturnog identiteta koji imaju sve slabije koncentriranu strukturu i stoga čine protutežu političkog identiteta i potiču proces njegove promjene ili adaptacije. Jednako je važno shvatiti da ako se s obzirom na određena općenita pitanja osjećamo kao Europljani, da se možemo osjećati i da se zapravo još uvijek osjećamo kao npr. Talijani i Sicilijanci, Nijemci i Bavarci itd. kada je riječ o pitanjima koja ostaju u okviru nacionalnih i regionalnih vlada. U tom smislu se EU može najbolje definirati uzajamnim djelovanjem političkog identiteta i kulturne raznolikosti. Samoidentifikacija uvijek znači percepciju da smo različiti od drugih. No na samoj razdvojenosti ne može se izgraditi novi identitet. To se odnosi i na Europu i izgradnju političkog identiteta koji u sebi uključuje različitosti ili razdvojenost od drugih država ili civilizacija. Međutim, izgradnja identiteta nije prije svega podizanje zida u odnosu na druge, mada je taj zid kod etničkog identiteta bio veoma bitan. Izgradnja političkog identiteta u političkoj grupi je prije svega zadatak građana samih i njihovog pronalaženja dovoljno zajedničkih ideja i emocija koje opravdavaju zajednički život u političkoj zajednici. To je stanovište suprotno stanovištu S. Huntigtona koji identitet shvaća kao nešto što je definirano ponajprije suprotstavljanjem i srazom odnosno sukobom.

Definiranje političkog identiteta ovako usko, kao nečega različitog od socijalnog i kulturnog identiteta, smanjuje vjerodostojnost skepticizma o neukorijenjenosti europskog identiteta. Dobro je znano da politika danas nije najviša ljudska djelatnost kako je to bila u republikanskim ili nekim drugim paradigmatima i ona ne teži da ostavlja traga ili da dominira u svim sferama ljudskog života. Ona je jedna od sfera u odnosu na društvo i u odnosu na druge aktere u društvu. Uz to, politika je u moderno doba barem još u dva primjera postala "apstraktnija": a) upravljanje kompleksnim zajednicama (pogotovo u političkoj zajednici od 450 milijuna ljudi) zahtijeva visok stupanj fleksibilnosti i ne dopušta pojednostavljenje načela; b) politika društvene, rasne, spolne i drugih pravednosti koja je osnovno načelo u europskim demokracijama, daje nam osjećaj da se slažemo oko općenitih i proceduralnih normi i prava, a ne supstancijalnih politika koje se trebaju određivati od slučaja do slučaja u usponima i padovima političke igre. To je onaj bitni konstitucionalni sporazum koji je u biti našega postkonvencionalnog identiteta.

4. Nekoliko je bitnih elemenata koje čine normativni sadržaj političkog identiteta Europe.

Ljudska prava (uključujući i socijalna prava) umjesto politike kao sile, te suradnja i integracija, umjesto sukobljenih suvereniteta, temelj su na kojem je Europljanima uspjelo preusmjeriti svoju povijest prema novim, zajedničkim ciljevima mira i prosperiteta. To je jedan od bitnih elemenata ili projekata Europe i njezinog političkog identiteta. Demokracija kao oblik države i vlasti ono je što se nalazi u temeljima političkog identiteta Europe. Pravna država i ljudska prava sastavni su dio te tradicije. "Ljudska prava se smatraju europskim pronalaskom i legitimacijom europske političke kulture" (Šmale, 305). Iskustvo fašizma i nacionalsocijalizma i Shoah kao europski pojmovi ko-

lektivnog pamćenja konstitutivni su za europsku demokraciju i europsku političku kulturu (Šmale, 316).

Europa je svakim danom i sve više regionalna sila u ekonomskom i političkom pogledu, ali otvorena prema svom okruženju i svjetskim prostorima. Činjenica je da ni izolacionizam ni imperijalni stavovi pod pritiskom nacionalnih interesa nisu ono na što bi Europa mogla biti prisiljena da krene.

* * *

Europski se politički identitet kao što smo vidjeli ne može izvesti ni kao identitet porijekla, ni kao identitet zajedničke sudbine, ni kao identitet raznoličja i njegova očuvanja, ni kao kulturno-povijesni identitet itd. To znači da je za razumijevanje europskog političkog identiteta potrebno njegovo shvaćanje kao metanacionalnog identiteta Europe, te jedine, izvorne metanacionalne političke zajednice.

Europske revolucije '89. učinile su to da je "druga Europa" krenula u tranziciju ka demokraciji. Tako demokracija postaje sve više zajednička politička karakteristika Europe. Svijest da se nalazimo na početku ideje demokracije i otvorenosti jest ono što politički identitet Europe uzdiže. Zato je ponovno "sastavljanje" Europe demokratsko, otvoreno i mirotvorno, a to su i glavne odrednice europskoga političkog identiteta.

Literatura

- Archibugi, D., Held, D. (ur.), *Re-imagining Political Community*, Polity Press, Cambridge, 1998.
- Balibar, E., *Nous, citoyens d'Europe?*, Ed. la Découverte, Paris, 2001.
- Beck, U., *Moć protiv moći u doba globalizacije*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Bobbio, N., *Liberalizam i demokracija*, Novi Liber, Zagreb, 1992.
- Calhoun, C. (ur.), *Social Theory and the Political of Identity*, Blackwell, Oxford, 1994.
- Castells, M., *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
- Cerutti, F. (ur.) *Identità e politica*, Laterza, Roma-Bari, 1996.
- Cerutti, F. Globalno upravljanje i europski identitet, u: Prpić, I. (ur.) *Globalizacija i demokracija*, Politička misao, Zagreb, 2004.
- Cerutti, F., Rudolph E. (ur.) A Soul for Europe. On the Political and Cultural Identity of the Europeans, sv. 1, *A Reader*, sv. 2, *An Essay Collection*, Peeters, Leuven and Sterling, 2001.
- Delanty, G., *Inventing Europe*, Macmillan, London, 1995.
- Derida, J., *Drugi smjer*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

- Fukuyama, F., *Izgradnja država*, Izvori, Zagreb, 2005.
- Giddens, A. *Modernity and Self-Identity*, Polity, Cambridge, 1991.
- Habermas, J. *Postnacionalna konstelacija*, Otkrovenje, Beograd, 2002.
- Havel, V., *A Charter for European Identity*, Speech to European parliament, 8/3/1994.
- Held, D., *Demokracija i globalni poredak*, F. Višnjić, Beograd, 1997.
- Henry, B., Fra identitè politika e individualità, u: F. Cerutti, *Identitè e politica*, Laterza, Roma-Bari, 1996.
- Hribar, T., *Euroslovenstvo*, Slovenska matica v Ljubljani, 2004.
- Huntington, S. P., *Who Are We?*, Simon and Schuster, New York, 2004.
- Isensee, J., *Država, ustav, demokracija*, Politička kultura, Zagreb, 2004.
- Jenkins, R., *Social Identity*, Routledge, London, 1996.
- Južnič, S., *Identiteta*, FDV, Ljubljana, 1993.
- Kalanj, R., *Globalizacija i postmodernost*, Politička kultura, Zagreb, 2004.
- Kalanj, R., Zov identiteta kao prijeporno znanstveno pitanje, *Socijalna ekologija*, 1-2/2003., Zagreb
- Kaufmann, J.-C., *L'invention de soi. Une théorie de l'identité*, A. Colin, Paris, 2004.
- Laffan, B., The Politics of Identity and Political Order in Evropa, *Journal of Common Market Studies*, 34(1), 1996.
- Le Goff, I., *Stara i naša Evropa*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2004.
- Lévi-Strauss, C., *L'identité*, Puf, Paris, 1983.
- Mackenzie, W. J. M., *Political Identity*, Penguin Books Ltd, London, 1978.
- Mandras, H., *Evropa i Europljani*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.
- Meyer, Th., *Die Identität Europas*, Suhrkamp, F/M, 2004.
- Mežnarić, S. (ur.), *Etničnost i staiblnost Europe u 21. stoljeću*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2002.
- Morin, E., *Misliti Europu*, Durieux, Zagreb, 1998.
- Pynsent, R. B., *Pitanje identiteta*, Antibarbarus, Zagreb, 1995.
- Prpić, I. (ur.), *Globalizacija i demokracija*, Politička misao, Zagreb, 2004.
- Rodin, D., *Predznaci postmoderne*, Politička misao, Zagreb, 2004.
- Rosamond, B., Politička kultura, u: B. A. Axford, *Uvod u politologiju*, Politička kultura, Zagreb, 2002.
- Rawls, J. *Politički liberalizam*, Kruzak, Zagreb, 2000.
- Smith, A., *Nacionalni identitet*, XX vek, Beograd, 1998.
- Sparkes, A., *Talking Politics: A Wordbook*, Routledge, London, 1994.
- Šmale, V., *Historija evropske ideje*, Clio, Beograd, 2003.
- Taylor, Ch., *Prizivanje građanskog društva*, Cirkulus, Beograd, 2000.
- Touraine, A., *Un nouveau paradigme pour comprendre le monde d'aujourd'hui*, Fayard, Paris, 2005.

Vajler, Dž., *Ustav Evrope*, F. Višnjić, Beograd, 2002.

Vukadinović, R., Čehulić, L., *Politika europskih integracija*, Topical, Zagreb, 2005.

Waever, O., Europe since 1945: crisis to renewal, u: Wilston, K. and Van der Dussen, (ur.), *The History of the Idea Europe*, 1993.

Zeman, Z., *Antonomija i odgođena apokalipsa: sociologijske teorije modernosti i modernizacije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004.

Summary

Political identity is a topic without precise and unique identity. That is the reason why our discussion starts by looking into recent discussions covering identity and its strategies. It is being continued with the efforts to define and to develop the concept of political identity and its differing from the social and cultural-historical identity. The main problem is to define the dimension of political identity of Europe, considering its political body, EU, as a metanational identity. At the end, the anatomy of the European political identity is being questioned: identity function, possibilities, structure, normative content of political identity, etc...